

Ըսենք միաժամանակ, որ Diegesis աչքի առաջ ունեցած է նկարագրերը իր սկզբնական ծառայի մէջ, այն է մինչեւ «եւ ապա (յետ Արտաշէսի) մարդկանք կարան մինչեւ առ մեզ»: Ա. Մասի Յաւերուածը, ինչպէս եւ Բ. եւ Գ. մասերն ամբողջապէս անձանթ են իրեն: Diegesis իւր երրորդ՝ «Կաթողիկոսք Հայոց» բաժնին համար ունեցած է Հայոց կաթողիկոսներու ուրիշ ցանկ մը, ուր կաթողիկոսներու անունն կից նշանակուած էին նաեւ անոնց ծննդավայրերը. ցանկ մը, զոր աչքի առաջ ունեցած է Յովհաննէս Պատմա- գրին» Գ. Մասը: Ուստի յետս կ'առնեմ, «Հանդէս Ամսօրեայ», էջ 531 ըսածս «այս օրինակէն [այսինքն նկարագրի Գ. մասէն] ծագած է Diegesisի ցուցակը»:

*

Շեշտած էի թէ նկարագրի Ա. Մասը գրուած է դասական լեզուով, ուստի եւ կը պատկանի Եզնիկ Կողբացույ գրչին: Ազոնց չի տար առ այս իւր հաւանութիւնը եւ կը պնդէ, թէ Ա. եւ Բ. մասերը գրուած են մի եւ նոյն «համբալ գրչէն», է. դարու երկրորդ տասնեակին, Կոմիտաս կաթողիկոսի օրով: Կը գրէ. «Եզնիկին վերագրելու համար բա- ւական չէ դասական կոչուած տարտամ կնիքը. պէտք է Եզնիկեան կնիք, որ աւելի որոշ հասկացողութիւն է»: Այսքան նրբա- խնդրութիւն:

Ես դասական լեզու ըսելով կը հասկնամ այն լեզուն, որ եղած է դրական լեզու Ե. դարու առաջին կէսին, մերձաւորապէս 407—450 տարիներուն թարգմանուած եւ գրուած հայերէն մատենագրութեան մէջ: Ամէն գրութիւն, որ այս շրջանէն է, կը կրէ իր վրայ դասական լեզուի կնիքը. անոնց թուին մէջ է Ընդդէմ Ազանդոց գիրքը, որ ծանօթ է Եզնիկ Կողբացույ անուամբ: Այս գրքին հեղինակը օգտուած է իրմէ յառաջ թարգմանուած գրքերէ: Լեզուն եւ ոճը, որ դասական նկարագրով կը փայլին այս գրքին մէջ, հաւասար բարձրութեան վրայ երեւան կու գան Ոսկեբերանի, Սեբերխանոսի, Եւսե- բեայ, Աստուածաշունչի եւ այլ գրուածնե- րու մէջ: Հաւանօրէն նոյն ինքն Եզնիկ եղած է անոնց մեծ մասին թարգմանիչը: Ուստի լեզուի տեսակէտով դասական նկարագիրն է չափանիշը, եւ ոչ անհատի ոճը: Եթէ Ազոնց Եզնիկ երէցի այս փոքրիկ գրուածքին վրայ Եզնիկ Կողբացույ անհատական կնիքը կը

փնտոէ, կարող է գտնել նոյնը անաշխատ- ամէն բառ, ամէն նախադասութիւն Եզնի- կեան կնիքով է հոն, որովհետեւ դասական գրուածով է: Արտայայտութեան շնորհքը, բարձրական ոճը, բառերու ընտրութիւնը եւ նախադասութեանց կազմութիւնը կ'երեւցնեն իրենց վրայ վայելչութիւն մը, որ չէր կրնար ծորել ոչ-դասական հեղինակի մը գրչէն, եւս առաւել է. դարու «համբալ գրչէ» մը:

Նկատելու համար դասական լեզուի նկա- րագրերը, զգալու համար անոր առանձնայատ- կութիւնները, ճաշակելու համար անոր քաղցրութիւնը հարկ է սպրած ըլլալ դասա- կան մատենագրութեան մէջ, սնուցած ըլլալ քիմքը դասական ճաշակով: Պահանջը մը, սուանց որոյ անկարելի է դանդաղութիւն դնել դասական եւ ոչ-դասական լեզուներու մէջ: Ազոնց, որ ուսումնասիրած է Յունա- բան Դպրոցի հայերէնը, ինչպէս կ'երեւայ չէ հետաքրքրուած դասական հայերէնով:

Ազոնց նկատի առնելով Ա. Մասը, որ յէականս քաղուածք մըն է Փաւստոսէն, մատնանիշ կ'ընէ բառեր, զորոնք ինքը դա- սական չի գտներ. եւ կ'եզրակացնէ. «Այս- պէսով Փաւստոսից քաղուած մասը ոչ մի նկատումով՝ լեզուի եւ ոճի, հիմ չեն տալիս Եզնիկ Կողբացու վերագրելու» (181): Իր մանր դիտողութիւններուն պիտի անդրա- դառնանք: Բայց հոս կանխենք ըսենք, որ գրուածքիս «քաղուածք» ըլլալը ամենեւին ապացոյց չէ անոր ոչ-դասական ըլլալու. որովհետեւ դասական հեղինակ մ'ալ կարող էր նախորդին գրուածքներէն քաղուածքներ ընել, ինչպէս ըրած է Եզնիկ իւր Ընդդէմ Ազանդոց գրքին մէջ Հիպոլոթիտի, Եպիփա- նու եւ այլոց գրութիւններու հայերէն թարգ- մանութեան: Դասական մատենագրութեան քաղելն ալ արուեստ է, ինչպէս եւ դասական գրուածք մը օրինակելն ալ արուեստ է: Բառի մը անդգոյշ փոփոխութիւնը կամ նա- խադասութեան անճիշտ շրջումը կարող է խաղախող ձեռքը մատնել: Դասական մա- տենագրութիւնը կը նմանի հողմապ մոխ- րացան գետնի, որ կը մատնէ ոտքերու քայ- լափոխ հետքերը: Այսպէս նաեւ հոս. եթէ այդ քաղուածքները կատարուած են է. դա- րու Եզնիկ երէցէն, զգալի պիտի ըլլային հոն իր ոտքերուն հետքերը: Այդպիսի հետքեր երեւան հանցիլ գրուածքիս կատարածին եւ նշանակեցի իբրեւ եկամուտ տարրեր յետ- նագոյնի մը գրչէն. բայց Ա. մասն յէականս հասած է մեզի անաղարտ իբրեւ գրուածք

Ե. դարու, հարազատ ըստ խորագրին «Եզ- նիկ երէց» Կողբացույ:

Փոքրիկ գրուածքս, որ իմ հրատարա- կութեան մէջ մօտաւորապէս 55 տող կը գրուէ, քիչ նախադասութիւն ունի իր մէջ, որ ասպարէզ ունենար գրիչը փայլեցնե- լու դասական լեզուի ինքնատիւ լուսանցնուղ ճառագայթները: Այս ճառագայթները սա- կայն ողողած են արդէն բովանդակ 55 տո- ղերը:

Առնենք խորագրերը. «Նկարագիր կարգաց... թէ ուստի՞ էին կամ որպէս զիարդ յաջորդութիւնը թագա- ւորացն... որ կացին մինչեւ առ մեզ. վա- րուսն փոքր ի շատէ գրուածեալ վասն զիտու- թեան ի վերայ հասանելոյ»: Ամէն բառ, ամէն գիր դասական է հոս:

Ընտիր դասական ձեւ է «Ուստի՞ էին կամ որպէս զիարդ» հմտ. Ազաթանգեղոս. «Ուստի՞ կամ զիարդ կամ որպէս եւ զինչ անցք անցին», 10 (ըստ ac օրինակներու). «Թէ որպէս կամ զիարդ ընկալան» (13). «Թէ որպէս կամ զիարդ եղեւ» (191). «զիարդ որպէս կամ զիարդ ընկալան» (46): Փ. Բիւզ. «Թէ կամ որպէս եղեն» (41). «Թէ զիարդ կամ որպէս սատակեցան» (41). «Թէ որպէս եւ կամ զիարդ նա զհրամանսն կա- տարեաց» (49). «Թէ որպէս կամ զիարդ կո- չեաց» (52, 105). «Թէ զիարդ կամ որպէս սպան» (52) եւն: Եւս. Բրոն. Ա. 5. «Թէ որպէս զիարդ մարթ իցէ զիտել»: Վեցօր. Բարսղի. «զիարդ եւ որպէս ընթացաւ բանն» (182). «զիարդ եւ որպէս գրուածեցաւ գիրն» (6). «զիարդ եւ որպէս լեալ իցէ» (6).

Եւ այլն: Յաջորդութիւն ունինք. «Որ ըստ հայ- րենի յաջորդութեան քահանայապետութիւնն եւ իշխանութիւնն ի մէջ Հրէից կարգէր» Եւս. Բր. Բ., 254:

Վարուսն. բառիս մասին խօսած էինք (524) եւ տուած անոր «ամփոփումն, համա- ոտ յառաջբերութիւն» իմաստը: Իսկ անոր հնութեան համար ի վկայութիւն կոչած էինք Եփրեմ Ասորու Մնացորդաց գրոց մեկնու- թեան հետեւեալ տեղիքը. «Մատենագիրն զպրութեան Իբրամեանու, զի է մեկնութիւն նորա զպրութիւն՝ վարուսն աւուրց թագա- ւորաց Յուդայ» (Ա. 463):

Ազոնց երկար կը դեգերի վարուսն բա- մը յանգելու: Եփրեմի յիշեալ տեղիքն կ'ենթադրէ Ասո- րերէն բնագրի մէջ բառս ܘܝܘܪܘܫܝܡ, sefra

ddebre iamim. Հմտ. Եփրեմի ասորերէն գրուածոց հրատարակութիւնն, Ա., էջ 476 (տպ. Հոտմ 1737), այն է «Մատենագիր (գիրք) Դեբրեիամիմ»: Հայ թարգմանիչը իւր օրինակին մէջ կարգացած է debre iamim, եւ մ համարելով սեռականի նախդիր, մնա- ցածը տառադարձած է Իբրամեմ: Այս երրայական անուանակոչութիւնը Մնացոր- դաց գրոց, որ Եփրեմի թարգմանու- թեան մէջ Դ. Թագ. ԺԴ. 18 թարգմանուած է Գիրք բանից աւուրց թագաւորացն, այս- տեղ Եփրեմ կը մեկնէ. «զի է մեկնութիւն նորա Դպրութիւն՝ վարուսն աւուրց», այս ինքն debre (Եբրայեցերէնէ փոխառութեամբ) կը նշանակէ դպրութիւն, իսկ ասորերէն՝ ܘܝܘܪܘܫܝܡ, debar «վարէ» արմատէն՝ վարուսն, իսկ iamim, աւուրց: Կը տեսնուի ասկէ, թէ հայ թարգմանիչը նկատմամբ debre բառին վա- րանքի մէջ եղած է. ո՞ր իմաստով թարգ- մանել. ի վերջոյ տուած է երկու իմաստներն ալ: Յերոնիմոս իւր Յառաջապացութեան մէջ կը գրէ. «Գրարէ Իովմիւն, որ նշանակէ զիման աւուրց. բայց յայտնադոյնս ասիցէ ոք Պատմութիւն ժամանակական, որ Գիրք Մնացորդացն անուանին եւ զերկուսեան ողջ ապրեցուցանէ ի մէջն» (74):

Ազոնց «վարուսն» բառին մեր տուած իմաստը ընդունելի չի գտներ: Ինչո՞ւ եւ ի՞նչպէս: «Վարուսն գործողութեան անուն ի՞նչպէս: «Վարել բայի. վարել զիշխանու- է, կը գրէ, վարել բայի. վարել զիշխանու- թիւն, զկեանս. որից եւ վարուսն իշխանու- թեան, կենաց: Հետեւապէս վարուսն փոքր թեան, կենաց: Հետեւապէս վարուսն փոքր թեան թագաւորութեան կամ հայրապետու- թեան, եւ կամ ինչ որ մենք այժմ անուա- նում ենք վարուսն, նոյն անուան յօդնակին» (153): Այս բացատրութեանէն ես բան մը չհասկցայ:

Վարել (վարիմ) բայը այլեւայլ առում- ներով կը գործածուի դասական (նաեւ արդի աշխարհարար) լեզուի մէջ. կ'ըսուի վարել զերկիր, վարել զիշխանութիւն, զկեանս, վարել զանասուն ընդ ճանապարհ, վարել ի զերութիւն, վարել զբանս, զպատմութիւն, զընթերցուածս, զչարութիւն յառաջ, զմտաց, զհետոց զհետ վարել, վարել օրինակաւ, սո- փորութեամբ, հոգևով սրբով, նախանձու, խստութեամբ, ըստ կամաց ուրուք, զանձն յանգուզն վարել եւն եւն: Այս առումները կ'ամփոփէ իր մէջ վարուսն: Եզնիկ կը թուէ հայ թագաւորներու եւ կաթողիկոսներու յա- ջորութիւնը. վարէ յառաջ զանուանս նոցա

լու կը դիմէ կեղծ-Ղաղար Փարպեցոյ, եւ հոն «Շապուհ թագաւոր» մը գտնելով հայ դահին վրայ, անոր գլուխ կը ծոկ:

Ասոնք «սխալ հաշիւներ են»: Եթէ «Ղաղար Փարպեցոյ առաջին գիրքը խաթարուած է, ինչպէս կը գրէ Ադոնց, մի ստոր ձեռք վրայից անցել է եւ չգիտենք, արդեօք կոմէսներէ եւ Ասպուրակէսի մասին յիշատակութիւն չի՞ եղել նախ քան բնագրի խանգարումը» (Սիոն, 182), ինչո՞ւ ինք այդ «ստոր ձեռքի» յաւելուածը չէ համարած նաեւ «Հայոց Շապուհ թագաւոր», որուն գոյութեան նաեւ Diegesis անձանօթ է: Բայց ես կ'ըսեմ որ Ղաղարի Ա. Դրուագը — ի բաց հանելով Բ. դրուագէն ներս առնուած տողերը — ամբողջապէս կեղծիք է Բ. դարու. եւ չունի պատմական որ եւ է արժէք:

Ըսած էինք եւ հաստատեցինք այժմ միւսանգամ, թէ դրուածքիս Ա. մասն կը պատկանի Եգնիկ Կողբացոյ. իսկ Ա. մասին վերջին հատուածն եւ Բ. մասը «չունի որ եւ է առնչութիւն առաջին մասին հետ»: Ադոնց կը պնդէ թէ «երկուսի հեղինակը մի անձն է, եւ այն որ պատմում է Հռիփսիմէի նորոգութեան պարագան որպէս ականատես, այս ինքն Եգնիկ երէց»: Ուստի եւ Ա. եւ Բ. մասերու մէջ «առնչութիւն կայ եւ շատ սերտ» (Սիոն, 182): Այս կէտի մասին նոր ըսելիք մը չունիմ. կը վերադարձնեմ միայն ուսուցչապետին խօսքերը իրեն. «Երբ բանասիրական լուծումը յանդում է ad absurdum, նշանակում է ելակէտը սխալ է եղել եւ ստուգութեան պէտք ունի» (Սիոն, 183):

Ադոնց չի հաճիր ընդունիլ, թէ Ա. Մասին վերջին երկու փոքր հատուածները՝ Առ սովաւ — ի սրբոյ կաթողիկոսէ՝ յաւելուած են ուրիշ գրչէ: Ուշադիր ըրած էի (Հանդ. Ամս., 1937, էջ 525) որ հոս «լեզուն եւ շարժումները Եգնիկ երէցի սեպհական չեն, յատկապէս եւ Եգնիկ եւ արքանեակի ցոցում լուսաւոր հանդիսիցն սողը»: Հոս ունինք արքանեակ եւ հանդէսի բառերը, որոնք գործածուած են ոչ-դասական առումով: Բայց դրուածքի մը ոչ-դասական ըլլալու յատկանիշները միայն բառերու ընտրութեան մէջ չեն կայանար: Կայ վարդ հոտաւէտ, նուազ հոտաւէտ եւ առաւել հոտաւէտ. տարբերութիւնը տեսութեամբ չենք կրնար դատել, վարժ հոտաւէտները միայն կը զգայ:

Բ. Մասի համար ըսած էի թէ «չունի որ եւ է առնչութիւն առաջին մասին հետ»:

Ուսուցչապետ Ադոնց, սակայն, կը հաւատէ թէ «առնչութիւն կայ եւ շատ սերտ»: Ապացոյց. «Եգնիկ երէցը Ազաթանդեղոսի գործը ընդօրինակելուց յետոյ բարի ցանկութիւն է ունեցել ի շահ ընթերցողներին հակիրճ տեղեկութիւն տալ Տրդատի եւ Ս. Գրիգորի յաջորդներէ մասին»: Այս ապացոյցը արժէք պիտի ունենար, եթէ խօսքը Պարիսի օրինակին զրիչ Վարդանի մասին ըլլար: Ուսկի՞ց զիտէ Ադոնց, թէ «Եգնիկ երէց» ալ Ազաթանդեղոս օրինակած է եւ վերջն ալ այս յաւելուածը «ի շահ իր ընթերցողներին» գետեղած է: Կարելի չէ՞ մտածել, թէ այդ բարի խորհուրդը Վարդան գրիչ ունեցած ըլլայ, եւ գտնելով դրուածքս որ եւ է ձեռագրի մէջ՝ հանած գետեղած ըլլայ իր օրինակութեան վերջը: Ասոնք ձրի ենթադրութիւններ են եւ չունին ապացոյցի ոյժ:

Այդ «Եգնիկ երէցը», «Ս. Սահակի [Հռիփսիմեանց մատրան] նորոգութեան համար գրաւոր աղբիւր է ունեցել, քանի որ յիշում է վանաց երէցի Արղայի անունը» (Սիոն, 182): Այս սխալ եզրակացութիւնը հանուած է հետեւեալ շատ կասկածելի պարբերութենէն. «Եւ եղեւ այս ի յամս Արղայի (Արղսի)՝ վանաց երիցու սրբոյ ի Վաղարշապատ քաղաքի: Մինչեւ յաւուրս Կոմիտասայ. . .»: Ադոնց ծանօթութեան մէջ (Սիոն, 151), կը գրէ. «Մինչեւ յաւուրս» ուղղում է ասել եւ այսպէս եկաց մնաց միւսերս. ոճաբանական թերութիւն է անվարժ գրչի»: Բայց ասով վերականգնուած չ'ըլլար ոչ բնագիրն եւ ոչ իմաստը:

Այս «Եւ եղեւ»ով կը սկսի Հռիփսիմեանց տաճարին նորոգութեան պատմութիւնը. միաժամանակ նաեւ գրչին փոխառութիւնը գրաւոր աղբիւրէ մը: Ինչպէս քիչ վարը «Կամովեղի» սխալագրութիւն մը կ'ենթադրէ, նոյնպէս հոս «Արղայի»: Վերջինս Հ. Գաթրըճեան կը կարդար «Արղսի» եւ կ'առաջարկէր ուղղել «Արղայի», զոր կ'ընդունի նաեւ Ադոնց «Արղայի» գրչութեամբ: Բայց այսպիսի անուն անձանօթ է հայ եկեղեցականաց առուանացանկին մէջ: «Ար» սկզբնատուները կը թելադրեն ինձ կարդալ Ար(բահամու): Արբահամ կաթողիկոսին 607/608ին տրուած Զեւնարկին մէջ կը յիշուին «վանաց երիցունքն՝ Արբահամ սրբոյ Կաթողիկէի վանաց երէց, Սամուէլ սրբոյ Հռիփսիմէի» եւ այլն (Գիրք Թղթոց, 151. Ուխտանէս, Բ., 63): Ասոնցմէ երկրորդը նոյն է «Կամովեղի» հետ, որ էր «նորուն սրբոյ Հռիփսիմէի վա-

նաց երէց ի Վաղարշապատ քաղաքի»: Իսկ առաջինն ըլլալու է Արղսի (Արղսի):

Պարբերութեան ուշադիր ընթերցումը զգալ կու տայ, որ անկէ դուրս ինչպէս են բաւեր. կը սրահսի յանուանէ վանքին անունը, որուն վանաց երէց է Արղսի = Արբահամ. դարձեալ «մինչեւ» սերտու չի կապեր երկու նախադասութիւնները: Կ'առաջարկեմ վերականգնել բնագիրն այսպէս. «Եւ եղեւ այս (նորոգութիւն Հռիփսիմէի) ի յամս Ար(բահամու)՝ վանաց երիցու սրբոյ <Կաթողիկէի> ի Վաղարշապատ քաղաքի, [մինչեւ] <Սամուէլի սրբոյ Հռիփսիմեանց վանաց երիցու ի Վաղարշապատ քաղաքի եւ> յաւուրս Կոմիտասայ սրբոյն Հռիփսիմեանց սպասաւորի², որ արժանի եղեւ. . .»:

Այս լրացումներով ամբողջական իմաստ կը ստանայ բնագիրը. եւ հարկ չ'ըլլար յանձին «Արղայի» Ե. դարու Հռիփսիմեանց վանաց երէց մ'ենթադրելու կամ «Եգնիկ երէցի» ձեռքը Ս. Սահակի մասին «գրաւոր աղբիւր» տեսնելու:

Ուստի Արբահամ 618ին, երբ կը հիմնարկուէր Հռիփսիմեանց տաճարը, կենդանի էր զեռ. եւ վախճանած է յընթացս 618—619 տարիներուն, եկեղեցոյն աւարտելէն յառաջ: Իր յաջորդն եղած է Յովհաննիկ:

Յայտնած էի կարծիքս թէ Սերբոսի յառաջ բերած հատուածը Հռիփսիմեանց նշխարաց յայտնութեան եւ եկեղեցոյ շինութեան մասին թերեւս օգտուած ըլլայ դրուածքէս, մասին թերեւս օգտուած մ'ըլլալու է հնա-«որ իր կարգին քաղուածք մ'ըլլալու է հնա-Վրթանէս Քերդողի» անունով հասած գրութենէն, զոր կը յիշէ Նոր Հայկազնեան Բառ-սիմեայ. . . : Արդ մինչդեռ քակէին. . . երեւեցաւ. . . կուսական մարմին» Հռիփսիմէի: Իսկ Հատուածիս մէջ կ'ըսուի զնշխարան Կոմիտաս «փոխեաց ի հանգիստ ի նոյն յարկս զոր շինեաց. . . ի ի՞նչ ամի Սոսրովայ արքայից արքայի»: Այս տեղ «զգալի զանազանութիւն» չկայ երկու աղբիւրներու հաղորդագրութեանց մէջ. մին կ'ըսէ թէ Կոմիտաս հին չէնքը քակեց Սոսրովի ԻԸ. տարւոյն, միւսը կը հաւատէ թէ շինութիւնը աւարտեցաւ եւ նշխարները ի հանգիստ փոխադրուեցան նոյն թագաւորի ԻԹ. տարւոյն. ուստի շինուածքը աւարտած է գրեթէ յընթացս մէկ տարւոյ:

² Սերբոս, 78: կը գրէ «Յետ որս (Արբահամու) յաջորդէ զաթոս հայրապետութեան Կոմիտաս Տարօնոյ (տայ. Տարօնայ) եպիսկոպոսն, որ ի գեղջէ Արցիցն աւանէ»: Իսկ Յովհ. Կաթողիկոս (74). «Յաջորդէ զաթոս նորս Կոմիտաս ի գեղջէ Արցիցն եւ փակալ սրբոյն Հռիփսիմեան վկայարանին, եպիսկոպոս Մամիկոնեան Տարօնոյ»: Նոյն Պատմագիրը իւր «Շարագրութիւն հայրապետացն Հայոց» գրութեան մէջ կը գրէ. «Տէր Կոմիտաս յԱրագածոտնէ, ի գեղջէ Արցիցն, ի շինական վկայարանի սրբոյն Հռիփսիմէ, ամս Ը»:

ձեր մատնանիշ ընել աղբիւրը, ուսկից զիտէ թէ Վրթանէս Կոմիտասի ընտրութենէն «տարիներ յառաջ» մեռած է: Այլապէս այսքան խիղախօրէն պէտք չէ վճռել այս հարցը: Վրթանէս յուսի էր 609ին, Արբահամ կաթողիկոսի օրով: Չկայ հայ մատենագրութեան մէջ որ եւ է ակնարկութիւն իր մահուան մասին (հմմտ. Հանդ. Ամս., 1910, էջ 10): Եւ եթէ կայ վկայութիւն, որ կը հաստատէ, թէ Վրթանէս Կոմիտաս կաթողիկոսի օրով, ուստի 618/619, կենդանի էր, ապա հարկ է, գոնէ վերագահօրէն, ընդունիլ այդ վկայութիւնը, մինչեւ որ յայտնուի Հայկազնեան Բառքրքի ակնարկած Պատմութիւնը: Չրի վճիռներ անտեղի են նման դէպքերու մէջ:

Ադոնց կը շարունակէ նոյն վճռական շեշտով. «Սերբոսի հատուածը Հռիփսիմեանց մասին եւս անկախ է Եգնիկից եւ պատկանում է Սերբոսին: Այս առթիւ եղած կասկածները ձրի են: . . . Սերբոսի հատուածի հեղինակը եւս ականատես է, բայց տարբեր անձ է քան Եգնիկ երէց: Երկուսի հաղորդութեան մէջ զգալի զանազանութիւն կայ եւ մինչեւ անգամ հակասութիւն: Մէկի ասելով նորոգութիւնը տեղի է ունեցել Սոսրովի 29րդ տարին, այն ինչ միւսն ունի 28րդ տարին: Սերբոսի մօտ Կոմիտաս «ոչ համարձակեցաւ բանալ» Հռիփսիմէի տապանը եւ միայն կնքեց իր մատանիով, ինչպէս արել էին նոյնը Ս. Գրիգոր եւ Ս. Սահակ: Մինչդեռ Եգնիկ երէց հաւատացնում է որ. . . տապանը բաց է արուած» (Սիոն, 182—183): Անհիմն վճիռներ:

Սերբոս կը գրէ թէ «յամի ԻԸ. թագաւորութեանն Ապրուէզ Սոսրովու քակեաց կաթողիկոսն Կոմիտաս զմատուռ Ս. Հռիփսիմեայ. . . : Արդ մինչդեռ քակէին. . . երեւեցաւ. . . կուսական մարմին» Հռիփսիմէի: Իսկ Հատուածիս մէջ կ'ըսուի զնշխարան Կոմիտաս «փոխեաց ի հանգիստ ի նոյն յարկս զոր շինեաց. . . ի ի՞նչ ամի Սոսրովայ արքայից արքայի»: Այս տեղ «զգալի զանազանութիւն» չկայ երկու աղբիւրներու հաղորդագրութեանց մէջ. մին կ'ըսէ թէ Կոմիտաս հին չէնքը քակեց Սոսրովի ԻԸ. տարւոյն, միւսը կը հաւատէ թէ շինութիւնը աւարտեցաւ եւ նշխարները ի հանգիստ փոխադրուեցան նոյն թագաւորի ԻԹ. տարւոյն. ուստի շինուածքը աւարտած է գրեթէ յընթացս մէկ տարւոյ:

Սերբոս կը գրէ. «Մինչդեռ քակէին զօրին մատրանն, երեւեցաւ. . . կուսական մարմինն

